

همدان در معجم البلدان

(تالیف: یاقوت حموی)

ترجمه، تحقیق و توضیحات

علی ابوالقاسمی

زهره نهایت فخار

سرور ذکرتی

سرشناسه: یاقوت حموی، یاقوت بن عبدالله، ۵۷۴-۶۲۶ ق.

عنوان قرارداد: معجم البلدان. فارسی، برگزیده

عنوان و نام پدیدآور: همدان در معجم البلدان / تألیف یاقوت حموی؛ ترجمه، تحشیه و توضیحات علی ابوالقاسمی، زهره نهایت فخار، سرور ذکرتی.

مشخصات نشر: همدان: روزاندیش، ۱۳۹۹.

مشخصات ظاهری: ۱۰۵ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۳۸-۲۱۸-۲

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه: ص ۱۰۲ - ۱۰۵

موضوع: یاقوت حموی، یاقوت بن عبدالله، ۵۷۴-۶۲۶ ق.

موضوع: جغرافیا - متون قدیمی تا قرن ۱۴

موضوع: Geography - Early works to 20th century

موضوع: نام‌های جغرافیایی - ایران - همدان

موضوع: Names, Geographical-Iran - Hamadan

موضوع: همدان - جغرافیا - متون قدیمی تا قرن ۱۴

موضوع: Hamadan (Iran) - Geography - Early works to 20th century

موضوع: همدان

موضوع: Hamadan (Iran)

شناسه افزوده: ابوالقاسمی، علی، ۱۰۶۳ - متحجم

شناسه افزوده: نهایت فخار، زهره، ۱۳۳۹ - مترجم

شناسه افزوده: ذکرتی، سرور، ۱۳۷۰ - مترجم

رده‌بندی کنگره: G۹۳

رده‌بندی دیویی: ۹۱۰/۹۱۷۶۷۱

شماره کتابشناسی ملی: ۷۲۷۶۳۵۱

عنوان: همدان در معجم البلدان

تألیف: یاقوت حموی

مترجمین: علی ابوالقاسمی، زهره نهایت فخار، سرور ذکرتی

ناشر: روزاندیش

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۹

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۳۸-۲۱۸-۲

قیمت: ۳۰۰۰۰ تومان

فروشگاه و دفتر انتشارات: همدان، میدان جهاد، ابتدای خیابان جهاد، طبقه زیرین ساختمان خجسته

مدیر مسئول: رضا قمریان

تلفن: ۰۸۱۳۸۲۲۱۰۲۸ همراه: ۰۹۱۸۱۱۱۱۸۷۶

پست الکترونیک: roozbook578@gmail.com

این اثر مشمول قانون حمایت مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است. هر کس تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه مؤلف (ناشر) نشر یا پخش یا عرضه نماید

پیگرد قانونی فرا خواهد گرفت.

فهرست مطالب

۱۵	آروند
۱۸	آزاد مرد آباد
۱۸	آزناو
۱۹	آزتری
۱۹	آب
۱۹	اسیدهان
۲۰	آسد آباد
۲۰	آسفجین
۲۰	آسفیدجان
۲۱	آسفید رودیار
۲۱	آشاد جرد
۲۱	آعلم
۲۲	آبط
۲۳	آوه
۲۳	آراهان
۲۳	بُزیرُود (بزینه رود)
۲۴	بندگیان
۲۴	بُوزَنجَرْد (بزینه جرد)
۲۵	بیجائین
۲۵	توی
۲۶	جاورسان
۲۶	جبال

۲۸	- جرْمِذَان
۲۸	- جَرّی (جرّاً)
۲۸	- جَلَوْآباد
۲۹	- جُنْدِین
۲۹	- جَوْرَاب
۳۰	- جَوْرَان
۳۰	- جَوْنَن
۳۰	- خَانَجِه
۳۰	- خَذَام
۳۱	- خَرَقَان
۳۱	- خَرْن
۳۱	- خُنْدَاد
۳۱	- خورَزَن
۳۲	- دَرَب
۳۲	- دَرَكَجِین
۳۲	- دَرگَزِین
۳۳	- دَسْتَبی
۳۳	- دَسْتَجِرْد
۳۴	- دُكَّان
۳۴	- دَوْنَق
۳۴	- دونه
۳۵	- دینارآباد
۳۶	- رامشِین
۳۶	- رَاْمَن

۳۷	 رایان
۳۷	 رودبار
۳۸	 رودراور
۳۹	 زاذقان
۳۹	 زَرَقَان
۳۹	 زَعْفَرِيَه
۴۰	 زَوِيل
۴۰	 مَارُوق
۴۱	 سامین
۴۱	 سَرَا
۴۱	 سراسکهر
۴۲	 سَرْدَرُود
۴۲	 سِرْكَان
۴۲	 سَرْمَاج
۴۳	 سلیمان آباد
۴۳	 سَنجَابَاد
۴۴	 سَنَدَةُ
۴۴	 سِرَاوَنَد
۴۴	 سِیسَر
۴۵	 شَرَا
۴۵	 شَرْمَاج
۴۶	 طاسیندا
۴۶	 طَفَرِابَاد (ظفرآباد)
۴۷	 طَفِیغورآباد

- ۴۸ غانم آباد -
- ۴۸ فارسجین -
- ۴۹ فاطمآباد -
- ۴۹ فراهان -
- ۴۹ فردجان -
- ۵۰ قرهان -
- ۵۰ فندجان -
- ۵۰ فوران -
- ۵۱ فورجرد -
- ۵۱ قهلو -
- ۵۲ قهندجان -
- ۵۲ قصر بهرام گور -
- ۵۳ قومسان -
- ۵۵ قهچ -
- ۵۵ کرج -
- ۵۶ گروه -
- ۵۶ کلکبود -
- ۵۶ کورشنبه (گورشنبه) -
- ۵۷ کوملاذ -
- ۵۷ لامجان -
- ۵۷ مادران -
- ۵۸ ماه دینار -
- ۵۹ ماوشان -
- ۶۱ مجدآباد -

- ۶۱ مختاران
- ۶۱ مرج قرابلین (قراکین)
- ۶۱ مُشکان
- ۶۲ مطبخ کسری {خسرو پرویز}
- ۶۳ مناره الموافر
- ۶۹ موسی (موسی آباد)
- ۷۰ مونه (مرن)
- ۷۰ مهر و بان
- ۷۱ ناووس الطیبه (گوهان هوان)
- ۷۲ نسا
- ۷۷ نیرمان
- ۷۷ واج رود
- ۷۸ وایه خرد
- ۷۸ وزکان
- ۷۸ ولاشجرد
- ۷۹ ولاشجرد
- ۷۹ ولید آباد
- ۸۰ ونجر
- ۸۰ همدان
- ۸۱ {ماجرای بخت النصر و تصرف همدان}
- ۸۳ {قلعه دارا و گنجینه آن}
- ۸۵ {طاق باستانی همدان}
- ۹۳ {نواحی بیست و چهارگانه ولایت همدان}
- ۹۳ {شیر سنگی}

یاقوت فرزند عبدالله ملقب به شهاب‌الدین و کنیه‌اش ابوعبدالله می‌باشد. درباره زادگاه وی برخی از مورخان در خواندن ترکیب «حموی مولی» بصورت «الحموی المولد» دچار اشتباه شده و زادگاه او را حماه یا حمات از بلاد شام شمرده‌اند. شهر مزبور در مقابل حمص و حلب بوده، در صورتیکه یاقوت بر حسب منابع معتبر، از نژاد رومی بوده و در آن سرزمین متولد شده است. لیکن در خردسالی وی با گروهی از مردم روم اسیر و به بغداد منتقل و در آن شهر به عنوان برده فروخته شد. خریدار وی شخصی به نام عسکر حموی یا به گفته مولی، معجم المطبوعات، عسگر پسر ابونصر حموی بوده به همین سبب یاقوت را به وی نسبت داده‌اند و به یاقوت حموی شهرت یافته است. هنگامی که بازرگان حموی یا عسکر، یاقوت را خرید چون خود به نوشتن آشنا نبود وی را به مکتب سپرد تا خواندن و نوشتن بیاموزد و آنگاه در تنظیم و ضبط کارهای بازرگانی خویش از وی بهره بگیرد. سرانجام در سال ۵۹۶ هـ. یاقوت آزاد شد. شوی از آن پس از راه نسخه نویسی کتاب امرار معاش می‌کرد و از کتاب‌های مزبور دانش و سود فراوانی برمی‌گرفت. پس از مدتی دوباره عسکر، یاقوت را نزد خود فراخواند و برای کارهای بازرگانی به سرزمین‌های دیگر فرستاد. اما پس از بازگشت وی، ریلایش از دنیا رفته بود. یاقوت مقداری سرمایه از خانواده مولایش گرفت و سرمایه بازرگانی کرد و به شهرهای دمشق، حلب، موصل، اربل سفر کرد و آنگاه به خراسان رفته و مشغول بازرگانی شد وی مدت زمانی طولانی در مرو اقامت گزید. او به کتابخانه‌های آن شهر می‌رفت و از کتابهای آنجا بسیار سود جست. وی بسیاری از تالیف‌های خویش را در

آنجا تدوین کرد و تا حمله مغول در آن شهر بسر برد، اما در پی یورش مغولان یاقوت دچار دشواری زیادی گشت و سرانجام در حلب در سن ۵۲ سالگی درگذشت.

از آثار یاقوت می‌توان به ارشاد الاریب الی معرفة الادیب که به نام‌های معجم الادباء یا طبقات الادباء یا ارشادالالباء الی معرفة الادباء نیز آمده است. اخبار الشعراء یا معجم الشعراء، اخبار المبتنی، المقتطف فی النسب کتاب الدول، المبدء و المال در تاریخ و معجم البلدان که در شناسایی شهرها و دهکده‌ها در هر سرزمین و گفتگو از جایگاه‌های ویران و آباد و ... بحث‌های جغرافیایی می‌باشد اشاره کرد. یاقوت حموی نگارش این کتاب را در سال ۶۱۵ قمری در مرو شروع کرد و آن را در سال ۶۲۱ هجری قمری در حلب به پایان رساند. پس آن را به کتابخانه امام الفضلاء و سید الوزرا جمال الدین قفطی وزیر حلب اهدا کرد. انگیزه یاقوت حموی از نگارش این کتاب، به مباحثه‌ای باز می‌گردد که در سال ۶۱۵ هجری در یکی از مجالس علمی در مرو بر سر تلفظ صحیح حباشه (که نام یکی از بازارهای عرب در دوران جاهلیت است) در می‌گیرد. یاقوت حموی تلفظ صحیح آن را حباشه و فرد مدعی دیگری آن را حباشه می‌دانست. یاقوت برای اثبات حقانیت خود، کتابخانه مرو را جستجو می‌کند و به سختی می‌تواند مدارکی در این زمینه پیدا کند و به همین جهت به صرافت می‌افتد که نام و مشخصات و تلفظ همه مکان‌ها را در یک کتاب جمع‌آوری کند تا کار دانشمندان سهولت یابد.

یاقوت برای تالیف معجم‌البلدان از آثار خوارزمی، بیرونی، مقدسی، ابن حوقل، اصطخری، یعقوبی، کلبی، زمخشری، اسمعی، ابن فقیه، ابن فضلان، ابودلف، بلاذری، ابن اعرابی، زهری، ثعلب، و... بهره برده است. یاقوت در نقل قول از منابع، آغاز و پایان

کلام را مشخص کرده است و در بسیاری از موارد، نقل قول‌های حموی با اصل منبع مطابقت کامل دارد. او همچنین شناخت دقیقی از منابع مورد استفاده اش داشت و هر منبع را در موضوع خاصی قابل استناد دانسته و از آن در جای درست خود استفاده کرده است. منابع عمده یاقوت حموی راجع به همدان نیز بیشتر مبتنی بر کتب البلدان ابن فقیه و تاریخ همدان نوشته شیرویه بن شهردار دیلمی همدانی است. اگرچه از مطالب بلاذری، کلبی، ابودلف، الانساب سمعانی، نفعه المصنوع انوشروان بن خالد کاشانی و ... نیز استفاده و نقل قول‌هایی کرده است.

نظر به اهمیت کتاب معجم البلدان در جغرافیای جهان اسلام و همچنین ارائه اطلاعات ذی قیمت در خصوص همدان با استناد به کتاب مفقود شده تاریخ همدان تألیف شیرویه بن شهردار، مترجمین درصدد برآمدند برای در دسترس قرار دادن راحت‌تر بخش‌های مرتبط به همدان در این کتاب برای محققین و علاقه‌مندان حوزه تاریخ همدان، مدخل‌های مرتبط با همدان ترجمه و در اختیار دانش‌آموزان علم قرار بگیرد. لذا مترجمین صد و پانزده مدخل مرتبط با ولایت همدان را استخراج و ترجمه نمودند. لازم به اشاره است برخی از امکته‌های اشاره شده در کتاب، در حال حاضر جزو استان همدان نیستند اما با توجه به اشاره یاقوت در خصوص تعلق آنها به همدان و همچنین به استناد به کتاب ابن فقیه در خصوص وسعت و محدوده همدان که طول آن از کرج ابودلف تا سیسر و عرض آن از اسد آباد تا ساوه بوده است مدخل‌ها گزینش و ترجمه شده‌اند.